

PIOTR KOPROWSKI

Uniwersytet Gdański w Gdańsku

piotr.koprowski@ug.edu.pl

ORCID: orcid.org/0000-0002-3843-3640

LUDWIKA KULCZYCKIEGO WIZJA SOCJALISTYCZNEGO PAŃSTWA PRZYSZŁOŚCI

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/SPLP.2022.010>

Streszczenie

W artykule przybliżono Ludwika Kulczyckiego wizję socjalistycznego państwa przyszłości, pochodzącą z przełomu XIX i XX stulecia. Wizja autorstwa socjologa, publicyisty, członka Polskiej Partii Socjalistycznej nie obfituje w szczegółowe analizy i rozwiązania. Uczony na przełomie XIX i XX wieku nie twierdził, że koncepcja przyszłości Europy, oparta na fundamencie socjalizmu, bez wątpienia zostanie zrealizowana w praktyce społeczno-politycznej. Nawet jeśli – w jego ocenie – jawiła się ona jako postępową, to wcale nie znaczy, iż musi się „przydarzyć” mieszkańcom starego kontynentu. Kulczycki, mimo iż nie odrzucił rewolucyjnej drogi walki o nowy ład, preferował bezkrwawy i pokojowy sposób przejścia do socjalistycznego systemu organizacji państwa i społeczeństwa. Państwo przyszłości powinno określać normy życia zbiorowego, utrzymywać ład społeczny i porządek w produkcji. W życiu przyszłych, cywilizowanych społeczeństw Europy miało być instytucją niezbędną, podobnie jak określone normy prawnokonstytycyjne.

Słowa kluczowe: *Europejczyk, cywilizacja europejska, socjalizm, socjalistyczne państwo przyszłości, postęp, rewolucja, świadomość społeczna*

LUDWIK KULCZYCKI'S VISION
OF THE SOCIALIST STATE OF THE FUTURE

Abstract

The article takes a closer look at Ludwik Kulczycki's vision of a socialist state of the future, dating from the turn of the 20th century. The vision authored by this sociologist, publicist, member of the Polish Socialist Party does not abound in detailed analyses and solutions. However, Kulczycki, at the turn of the 19th and 20th centuries, did not claim that the concept of the of European future, based on the foundation of socialism, would undoubtedly be realised in the socio-political practice. Even if it appeared progressive, this did not mean that it had to „happen” to the inhabitants of the Old Continent. The author, although he did not reject the revolutionary path of struggle for a new order, preferred the bloodless and peaceful way of transition to a socialist system of organisation of the state and society. The state of the future should define the norms of collective life, maintain the social order and moderate production. In the lives of future civilised societies of Europe the state was to be an indispensable institution, as well as a giver of stable legal and constitutional norms.

Keywords: *Europeans, European civilisation, socialism, socialist state of the future, progress, revolution, social awareness*

Ludwik Kulczycki (1866–1941) był polskim socjologiem, publicystą, działaczem socjalistycznym (w latach 1894 – ok.1910 członkiem Polskiej Partii Socjalistycznej), w okresie II Rzeczypospolitej profesorem – wykładowcą w Szkole Nauk Politycznych i Wyższej Szkole Dziennikarskiej w Warszawie. Przedmiotem jego zainteresowań naukowych była m.in. historia ruchów społecznych XIX i początku XX wieku oraz zagadnienia prawno-ustrojowe. Celem piszącego te słowa jest przybliżenie Kulczyckiego wizji socjalistycznego państwa przyszłości, pochodzącej z przełomu XIX i XX stulecia. Będzie to zarazem przyczynek do kształtu jego światopoglądu w tym okresie.

Kluczem do zrozumienia Kulczyckiego wizji państwa socjalistycznego jest postrzeganie przezeń istoty i specyfiki postępu społecznego: „Uznając istnienie postępu, nie należy wpadać w przesadę i wyobrażać sobie (...) że postęp społeczny jest czymś koniecznym (...). Wiemy bowiem z historii, że upadały świetne cywilizacje ustępując miejsca barbarzyństwu (...). Nie trzeba mieszać dwu różnych rzeczy: pojęcia przeobrażeń społecznych z pojęciem postępu. Przeobrażenia społeczne są konieczne”¹.

¹ L. Kulczycki, *Zarys podstaw socjologii ogólnej*, Lwów 1900, s. 173.

Pogląd Kulczyckiego na temat postępu wiązał się m.in. ze zjawiskiem przyczynowości. To ostatnie stanowiło przedmiot zainteresowania socjologa w związku z podjętą przez niego próbą wyjaśnienia pojęcia determinizmu. Determinizm uczony postrzegał jako teorię tłumaczącą konieczność następowania określonego zjawiska jako skutku szeregu przyczyn, przy czym nie wykluczał zaistnienia takiego czy innego zjawiska w przypadku, kiedy nie zajdzie jedna z przyczyn². Stąd też podkreślał: „W miarę bliższego poznania różnych zjawisk społecznych, lepiej rozumiem ich konieczność przy istnieniu danych przyczyn”³.

Uczony stał na stanowisku, że dla zajścia danego skutku, jego przyczyny są konieczne, ale tylko w sensie negatywnym. Oznacza to, że gdyby owe przyczyny nie zaszyły, skutek nie nastąpiłby. Ta sama przyczyna – konieczna w sensie negatywnym – nie jest wcale konieczna w sensie pozytywnym. Oznacza to, że gdy zajdzie – skutek nie musi nastąpić, a można jedynie badać jego prawdopodobieństwo, mierzone doniosłością tej przyczyny w całości warunków koniecznych danego skutku.

W związku z powyższym Kulczycki wysunął tezę, że nie ma ustalonego z góry celu dla ludzkości. Za nieracjonalne uważał więc budowanie takich czy innych, „sztywnych” modeli rozwoju społecznego. Arbitralne rozwiązania nieelastycznych modeli, wobec wielości czynników oddziałujących na kierunek zmian, bardzo szybko uległyby bowiem negatywnej selekcji. Plany na przyszłość można – w przeświadczeniu socjologa – budować tylko z uwzględnieniem stopnia prawdopodobieństwa, z jakim mogą się urzeczywistnić. Sens układania tego rodzaju planów jest ściśle związany z obecnością „czynnika świadomego” w rozwoju społecznym: „Postęp nie jest czymś koniecznym. W miarę opanowywania przyrody i rozwoju świadomości ludzkiej, zdolności przewidywania itp. przeobrażenia społeczne są coraz częściej udoskonaleniem organizacji społecznej i życia społecznego – postępem”⁴.

Gdyby w krajobrazie społecznym dominowały zmiany i przeobrażenia, można by mieć nadzieję na utrzymanie stałości postępu. Ten ostatni nie musiałby jednak stać się jakością konieczną. Postęp – podkreślał Kulczycki – „jest (...) coraz częstszym, ale nie koniecznym zjawiskiem i każdorazowo działają różnorodne siły postępowe i wsteczne”⁵. Z toku myślenia socjologa wynika, że postęp jest niepewny nawet wówczas, kiedy działają tylko „siły świadome”. W obrębie tychże sił może bowiem znajdować się również taki czy inny element „wsteczny”.

W przeświadczeniu uczonego nie wszystkie ideologie polityczne muszą się ludzkości „przydarzyć”, a tym bardziej nie muszą stać się finalnym celem rozwoju społeczeństw europejskich. Mogą być dla tych ostatnich tylko kategoriami etycznymi. „Ogromna większość ludzi poddaje się bardzo łatwo wpływowi otoczenia,

² Tamże, s. 39–40.

³ Tamże, s. 14.

⁴ Tamże, s. 173.

⁵ Tamże, s. 173.

przede wszystkim zaś stosunkom ekonomiczno-socjalnym i politycznym oraz tej ideologii, która jest z nimi nierozzerwalnie złączona i wyjątki tylko mogą się wyzwolić spod tych wpływów i ulec czynnikom etycznym, niezwiązanym z tendencjami otoczenia gospodarczo-politycznego”⁶.

Wśród czynników determinujących różnorakie zmiany i przeobrażenia społeczne Kulczycki wyróżniał świadome i samorzutne (żywiolowe). „W rozwoju społecznym działają siły świadome, ujawniające się w ruchu politycznym i umysłowym, oraz siły samorzutne, żywiolowe, ukrywające się przeważnie w stosunkach gospodarczych grup ludzkich”⁷. Przez siły świadome rozwoju społecznego uczony rozumiał wszelkie pola ludzkiej aktywności, w których decydujące znaczenie ma świadome, celowe działanie człowieka. Między tak postrzeganymi czynnikami przemian a elementami żywiolowymi dochodzi – w jego przeświadczeniu – do permanentnej rywalizacji o wpływ na owe przemiany. „Jeżeli – podkreślał on – rozmaite typy społeczne niższe i wyższe oznaczymy przez A, B, C, D, to udział planowanej świadomości przy powstawaniu tych typów jest stopniowo coraz większy (...). Nacisk żywiolowy sił ekonomicznych na przeobrażenia społeczne w niższych fazach jest większy, niż w wyższych”⁸.

Wiele wskazuje na to, że Kulczycki nie wiązał wzrostu udziału czynnika świadomego we wpływie na przemiany dziejowe ze spadkiem znaczenia „ekonomii” (główny nacisk sił żywiolowych). Zasadnicze novum dokonuje się natomiast za sprawą przenikania „świadomości” do sfer dotąd żywiolowych, obejmowania nią coraz to nowych dziedzin życia społecznego. Coraz mniej samorzutne stają się również zjawiska gospodarcze, w obrębie których rola elementów „świadomych” nieustannie wzrasta. Równoległe z nurtem ekspansji świadomości w życiu społecznym, świadomość rozszerza pole swego działania wewnątrz wspólnot ludzkich – od elit do niższych warstw społecznych.

Socjolog stał na stanowisku, że początkowo na społeczeństwa europejskie oddziaływały prawie wyłącznie siły żywiolowe, ale dosyć szybko pojawiła się refleksja na temat tego, co się dzieje wokół człowieka jako jednostki. Konstatacja ta – według niego – stała się zarazem czynnikiem sprawczym przemian. Świadomość, która wyłoniła się z obserwacji sił żywiolowych, zaczęła na nie wywierać wpływ⁹. Sukcesywnie sfera świadomych ludzkich działań uniezależniała się od impulsów zewnętrznego otoczenia.

⁶ Tenże, *Materyalistyczne pojmowanie dziejów*, Zjednoczenie, Lwów 1908, s. 22.

⁷ Tenże, *Współczesne prądy umysłowe i polityczne. Szkice*, seria druga, Lwów 1904, s. 239.

⁸ Tenże, *Zarys podstaw*, s. 153.

⁹ Tenże, *Współczesne prądy*, seria druga, s. 239; W. Wic, *Czynniki rozwoju społecznego w interpretacji Ludwika Kulczyckiego – rola czynnika ekonomicznego*, „Roczniki Naukowo-Dydaktyczne” 1974, z. 53, s. 59.

W przeświadczeniu Kulczyckiego „twórcza zdolność umysłu ludzkiego umożliwia wyprzedzanie życia przez teorię”¹⁰. Z kolei fakt, iż teoria może wyprzedzać realną rzeczywistość jest dowodem na niemal całkowite uniezależnienie teorii od sfery materialno-ekonomicznej. Uczony zdecydowanie polemizował ze stanowiskiem zwolenników materializmu, wyprowadzających idee i koncepcje umysłowe z tej ostatniej. „Odrzucam twierdzenie materialistów socjologicznych, według których wszystkie przejawy życia umysłowego, a więc literatura, nauka, filozofia są tylko odbiciem stosunków ekonomicznych. Np. jak objaśnić wpływ czynnika ekonomicznego na powstanie teorii Newtona, Kopernika”¹¹.

Rywalizacja tego, co samorzutne z tym, co posiada walor świadomości nie prowadzi – jak podkreślał Kulczycki – do wyeliminowania „z gry” żadnego z tych czynników przemian. Zmieniać się mogą jedynie ich proporcje w zakresie wpływu na przeobrażenia społeczne. Podmiotem i kreatorem dziejów zawsze pozostaje legitymujący się określoną świadomością człowiek. „Często daje się słyszeć, że nie ludzie wywołują wielkie przełomy dziejowe i wstrząśnienia historii, lecz powstają one same pod naciskiem stosunków ekonomicznych będąc wynikiem wyładowania się ukrytych (...) popędów (...). Pogląd powyższy jest z gruntu fałszywy”¹².

Same przeobrażenia natury ekonomicznej, bez udziału działań świadomych, nie pociągają za sobą – w przeświadczeniu Kulczyckiego – żadnych znaczących, przełomowych zmian. „Jakkolwiek tendencje ekonomiczne pchają społeczeństwo w określonym kierunku i rzeczywistość nasuwa pewne ideały, jednak dzięki złożoności życia cywilizacyjnego te ogólne ideały i tendencje ekonomiczne nie wystarczają, a społeczeństwo wtedy się tylko przekształca odpowiednio, kiedy one są dopełnione przez twórczą myśl prawną, występującą z szerokimi, jasnymi i dostatecznie określonymi planami”¹³. Ideały wiążące się z określonymi, projektowanymi rozwiązaniami ekonomicznymi czy szerzej – cywilizacyjnymi, wsparte „pewnymi ścisłymi formami prawno-administracyjnymi”¹⁴ są gwarantem daleko idących zmian społecznych. „Twórczą myśl prawną” uczony postrzegał jako „zmaterializowany” przejaw czynnika świadomego przeobrażeń społecznych, zaś różnorakie „ideały” – jako niematerialną postać tegoż czynnika.

Kluczową rolę w procesach przemian społecznych Kulczycki przypisał świadomości. Świadomość wyłania się, jego zdaniem, z „żywiłowej” rzeczywistości na drodze pogłębionej refleksji. Ta ostatnia dotyczy zarówno stanu terażniejszego

¹⁰ L. Kulczycki, *Współczesne prądy umysłowe i polityczne. Szkice*, seria pierwsza, Kraków 1903, s. 30.

¹¹ Tenże, *Zarys podstaw*, s. 117.

¹² Tenże, *Formy przeobrażeń społecznych*, „Krytyka” 1900, R. 2, z. 4, s. 417–418.

¹³ Tenże, *Zarys podstaw*, s. 156.

¹⁴ Tenże, *Formy przeobrażeń*, s. 415.

społeczeństwa, jak i jego kondycji w przyszłości¹⁵. Intelktualny namysł stanowi podstawę do stawiania sobie przez różne grupy i jednostki celów dla siebie. Owe cele, doraźne i bardziej odległe, nadają świadomej działalności człowieka określoną dynamikę i energię¹⁶. „Wpływ świadomości jest tak doniosły, że nieraz dzięki jej działaniu poziom pewnej energii społecznej wzmagą się lub zmniejsza, bez niej zaś pewna ilość potencjalnej energii mogłaby pozostać ciągle potencjalna”¹⁷.

Kulczycki, skupiając się na zasadniczym podziale czynników zmian na świadome i żywiołowe, nie abstrahował również od związanych z tym zagadnieniem kwestii bardziej szczegółowych. Interesował go m.in. problem roli jednostki w procesie przemian społecznych. Szczególną rolę w tym zakresie odgrywa, jego zdaniem, jednostka nieprzeciętna, obdarzony wieloma wyjątkowymi przymiotami geniusz. „Z okoliczności, że geniusz jest wynikiem otoczenia wyprowadza się logicznie błędny wniosek, że rola jego w życiu społecznym jest nieznaczną (...). Tylko zaślepienie lub źle zrozumiany demokratyzm, chcący uważać wszystkich ludzi za równych psychicznie, podsuwać mogą to naciągnięte tłumaczenie, według którego geniusz bardzo mało przyczynia się do wielkich przewrotów w sferze nauki i myśli”¹⁸. Największą rolę odgrywa geniusz w sferze nauki i myśli, ale i w innych dziedzinach życia dostrzec można jego osiągnięcia. Z drugiej jednak strony, nie tylko jednostka wybitna pozostawia znaczący ślad własnej działalności. Jednostka pozbawiona cech geniuszu może – według uczonego – również w dużym stopniu wpływać na bieg wydarzeń, np. przeciętny monarcha przy pomocy aparatu prawnopństwowego.

Jakkolwiek postęp nie jest, zdaniem Kulczyckiego, koniecznością, obserwując jego fenomen w dziejach cywilizacji europejskiej, można dostrzec jego dwa główne kierunki, odzwierciedlające się w hasłach „człowiek a przyroda” i „jednostka a społeczeństwo”. Socjolog stał na stanowisku, że postęp nie kroczył i nie kroczy równoległe w obydwu kierunkach. „Dotąd [tj. do schyłku XIX wieku – P.K.] postęp przejawiał się głównie w kierunku opanowywania sił przyrody, co uzyskiwano kosztem ucisku jednych grup społecznych przez inne (...). Teraz tylko wadliwa organizacja społeczna nie pozwala wszystkim korzystać z wysokiego dziś stopnia opanowania przyrody”¹⁹. Widoczny postęp w ujarzmianiu natury wiązał się – w opinii Kulczyckiego – z regresem w dziedzinie stosunków społecznych. U schyłku XIX stulecia można wkroczyć na drogę postępu również w tym ostatnim polu.

W rozwoju cywilizacji europejskiej Kulczycki dostrzegł stałą, mającą swoje źródło w pogłębiającym się podziale pracy, tendencję, polegającą na intensyfikacji

¹⁵ Tenże, *Współczesne prądy*, seria pierwsza, s. 28.

¹⁶ Tenże, *Zarys podstaw*, s. 147.

¹⁷ Tamże, s. 22.

¹⁸ Tamże, s. 217, 221.

¹⁹ Tamże, s. 171.

cji „indywidualizacji jednostek”, ich „uczucie, chęć i poglądów”²⁰. Zwrócił uwagę także na swoisty pochod wolności jednostki, realizujący się na dwóch płaszczyznach. Pierwsza z nich obejmuje wyzwolenie się człowieka z różnorodnych ograniczeń, a druga – rozszerzanie się wolności na coraz szersze kręgi społeczne. „Jeżeli rzucimy okiem wstecz (...) aż do dni naszych – to zobaczymy ciągłe wyzwolenie się jednostki ludzkiej, początkowo z pęt obyczajów i tradycji, potem z niewoli: ekonomicznej, prawnej i teologicznej. Ten proces indywidualizacji odbywał się początkowo tylko u jednostek uprzywilejowanych, potem u warstw wyższych, dziś [tj. na początku XX w. – P.K.] wreszcie doszedł do mas”²¹.

Z rozwojem cywilizacji europejskiej socjolog wiązał ponadto zagadnienie sprawiedliwości społecznej. Wskazując na pozytywistyczny rodowód części swoich poglądów, podkreślił, iż zawdzięcza pozytywizmowi zwłaszcza „wysunięcie dobra społecznego na plan pierwszy w dążeniu do większej sprawiedliwości”²².

Uwrażliwienie na kwestię sprawiedliwości społecznej oraz chęć poszerzenia zakresu wolności i dobrobytu jednostki zaowocowały wyborem przez Kulczyckiego socjalizmu jako preferowanej koncepcji światopoglądowej oraz społeczno-ekonomicznej. Uczony wierzył, że za sprawą socjalizmu w przyszłości „zniknie przepaść majątkowa; suma zarobków, a raczej środków do życia będzie się zbliżać do pewnej normy przeciętnej – (...) zbliżać, gdyż o absolutnej ich równości nikt nie myśli”²³. Dochody jednostek nie będą, jego zdaniem, uzależnione od ich statusu majątkowego, unikatowości danego rodzaju pracy i praw rynku.

Funkcję organizatora życia gospodarczego w socjalistycznej Europie przyszłości przejmie państwo. Z isticie pozytywistycznej ufności w siłę ludzkiego umysłu wynikało przeświadczenie Kulczyckiego o możliwości takiego pokierowania działalnością wytwórczą, by wyeliminować charakterystyczne dla kapitalizmu marnotrawstwo, brak koordynacji, żywołość. Uczony przewidywał wzrost popytu na wszystkie towary oraz ogromny wzrost skali produkcji po objęciu tej sfery działalności kontrolą państwową²⁴. Jawił się jako zwolennik znacznego wpływu państwa na sferę społeczno-ekonomiczną również ze względu na to, iż tego rodzaju opcja zaowocuje – w jego przekonaniu – wyzwoleniem energii, pobudzeniem kreatywności społeczeństwa. Państwo to ponadto gwarant ładu i porządku społecznego. „Różnice między ludźmi: umysłowe, moralne nigdy nie zanikną. Dlatego potrzebne jest państwo dające gwarancję minimum porządku społecznego”²⁵.

²⁰ Tenże, *Anarchizm w obecnym ruchu społeczno-politycznym w Rosji*, Warszawa 1907, s. 14.

²¹ Tenże, *Anarchizm współczesny*, w: J. Plechanow, *Anarchizm a socjalizm*, b. r. i m. w., s. 53.

²² Tenże, *Współczesne prądy*, seria pierwsza, s. 9.

²³ Tenże, *Zarys podstaw*, s. 211.

²⁴ Tenże, *Anarchizm współczesny*, s. 59.

²⁵ Tenże, *Uwagi o pracy M. A. Czajkowskiego pt. „Socjalizm a państwo”*, Lwów 1905, s. 46.

Socjalizm wzmacnia również, zdaniem Kulczyckiego, społeczny obowiązek opieki nad ludźmi słabszymi, potrzebującymi. Tego rodzaju pomoc powinna zostać usankcjonowana prawnie²⁶. Jej efektem jest bowiem zarówno poprawa warunków życia niektórych jednostek, grup, jak i pozyskanie nowych rąk do pracy na rzecz wspólnoty. „Nie okazując (...) pomocy dzieciom gorszego i słabszego, nie mamy pewności, czy skutkiem tego społeczeństwo nie pozbawia się tych, którzy mogliby być lepszymi i silniejszymi”²⁷. W socjalistycznych realiach Europy jutra troska o los każdego człowieka będzie główną – obok kwestii związanych ze sferą produkcji, komunikacji i łączności oraz wymiarem sprawiedliwości – racją bytu państwa²⁸.

Ważnym wyznacznikiem działalności socjalistycznych państw przyszłości będzie – w przeświadczeniu Kulczyckiego – prawo. „Państwo prawne, krępujące nas, zapewnia nam zarazem wolność, gdyż daje możliwość pracowania i działania w przeświadczeniu, że czynności te będą się odbywały w granicach określonych ram i nie będą narażone co chwila na zamachy i gwałty ze strony innych”²⁹. Zakres interwencji państwa, z poszanowaniem obowiązujących przepisów prawnych, powinien być dosyć szeroki, jednak nie każda interwencja jawi się, zdaniem uczonego, jako celowa. Przykładowo: „zbyteczna jest interwencja państwowa w kierunku antyalkoholicznym, dotykająca nie samych tylko pijaków, jest niepotrzebna, a nawet szkodliwa, gdyż narusza nadmiernie wolność osobistą”³⁰.

Wprowadzenie w Europie socjalizmu będzie skutkowało również zniwelowaniem istniejących różnic majątkowych. Ludzie zaczną się odtąd odróżniać m.in. „sposobem użytkowania środków do życia”. Zostanie zachowany podział pracy, a w jego obrębie „jeżeli nie wszyscy to większość będzie się oddawała częściowo pracy fizycznej, (...) częściowo zaś umysłowej, a to dla utrzymania równowagi w rozwoju fizyczno-psychicznym”³¹.

Niemożliwe jest, zdaniem Kulczyckiego, wprowadzenie na starym kontynencie socjalizmu, omijając kapitalizm. „Kraj o więcej rozwiniętym kapitalizmie, lepiej jest przygotowany do przeobrażenia się w kierunku uspołecznienia produkcji od takiego, w którym kapitalizm jest mniej rozwinięty”³².

Spółeczeństwa europejskie przed wejściem na drogę socjalizmu muszą być – jak podkreślał uczonego – odpowiednio rozwinięte pod względem kulturalnym,

²⁶ Tenże, *Zarys podstaw*, s. 245.

²⁷ Tamże, s. 200.

²⁸ Tenże, *Anarchizm współczesny*, s. 58; tenże, *Zarys podstaw*, s. 94.

²⁹ Tenże, *Anarchizm w obecnym*, s. 51; zob. także P. Koprowski, *Rosyjski ruch wolnościowy w XIX wieku w oglądzie Ludwika Kulczyckiego*, „Acta Polono-Ruthenica” 2021, t. 26, nr 2, s. 177–192.

³⁰ L. Kulczycki, *Autonomia i federalizm w ustroju państw konstytucyjnych*, Lwów 1906, s. 28.

³¹ Tenże, *Zarys podstaw*, s. 211.

³² Tamże, s. 72.

umysłowym oraz „ogólnie – cywilizacyjnym”³³. Niezależnie od tego, niezbędne jest uświadomienie społeczno-polityczne niższych warstw społecznych, zwłaszcza robotników. Zdecydowanie istotniejsze jest – w przeświadczeniu Kulczyckiego – zapuszczenie przez idee socjalistyczne korzeni w poglądach reprezentantów różnych grup społeczeństwa niż funkcjonowanie nawet bardzo silnych partii, opierających swój program i działalność na ideologii socjalizmu³⁴.

Członkowie partii o proweniencji socjalistycznej powinni natomiast walczyć o urzeczywistnienie swoich ideałów m.in. na drodze politycznej, z poszanowaniem zasad obowiązującego prawa, pamiętając zarazem o tym, że „żądania nie mogą iść zbyt daleko, bo wzmacniają opór. Dla umiarkowanych haseł łatwiej znaleźć sojuszników”³⁵. Kulczycki przypisywał duże znaczenie nawet drobnym ustępstwom władzy na rzecz społeczeństw europejskich w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. I to nie tyle z uwagi na fakt przybliżania w ten sposób realizacji jego marzeń o socjalistycznej Europie przyszłości, a dlatego, że – jak twierdził – bunt przeciw władzy w państwach o ustroju absolutystycznym (np. w Rosji) rozpoczyna się zazwyczaj po określonych ustępstwach rządu, w przeciwieństwie do państw demokratycznych, w których niezadowolenie społeczne jest następstwem pogwałcenia praw³⁶. Zważywszy na to, iż „warunki zdobywania wolności politycznej w Rosji są zupełnie inne, niż były na Zachodzie, (...) taktyka [zmierzająca do wprowadzenia socjalizmu – P.K.] inną być musi”³⁷. Na przełomie XIX i XX wieku Kulczycki w odniesieniu do Rosji nie wykluczał wybuchu rewolucji socjalistycznej, a po jej zwycięstwie powstania socjalistycznego państwa rosyjskiego³⁸. Z kolei Europa Zachodnia dojdzie do socjalizmu na drodze ewolucyjnych zmian i przeobrażeń społeczno-politycznych.

Kulczycki w przyszłości dopuszczał również istnienie autonomicznych regionów w obrębie państw europejskich. „Rozwój wielkiego przemysłu prowadzi z jednej strony do centralizacji w kierunku ujednoczenia praw cywilnego, handlowego, kryminalnego itp., do ujednostajnienia mechanizmów transportu i pewnych obyczajów handlowych itp., z drugiej zaś – do bardziej niż poprzednio natężonego życia w różnych częściach państwa, większej jego komplikacji, większej indywidualizacji jednostek (...), a wszystko razem stwarza potrzeby odrębnych ognisk życia w różnych częściach państwa z większym zakresem praw dla własnego rozwoju”³⁹.

³³ Tenże, *W sprawie powstania i innych zagadnień programowo-taktycznych*, b. m. w. 1901, s. 32–40.

³⁴ Tamże, s. 41,48.

³⁵ Tenże, *Anarchizm w obecnym*, s. 38.

³⁶ Tenże, *Zarys podstaw*, s. 186–187.

³⁷ Tenże, *Uwagi w sprawie taktyki socjalistów polskich w zaborze rosyjskim*, b. m. w. 1900, s. 22.

³⁸ Tenże, *Nasze partie socjalistyczne*, b. m. i d. w., s. 16.

³⁹ Tenże, *Autonomia*, s. 117.

O ile swobodna wymiana doświadczeń wspomaga rozwój, o tyle sztuczne bariery go hamują. Warto więc, zdaniem socjologa, sukcesywnie znosić owe bariery. Znoszenie tych ostatnich nie powinno jednak oznaczać odgórnego ujednolicania wszystkich dziedzin życia mieszkańców danego regionu. Kulczycki proponował wprowadzenie szerokiego samorządu dla zróżnicowanych wewnętrznie regionów. Z własnych obserwacji wyciągnął bowiem wniosek, że rozbudowa aparatu biurokratycznego, jego nadmierna władza i „przepisy normujące stosunki ekonomiczne w najdrobniejszych szczegółach, stały się uciążliwe dla pracy wytwórczej (...). Jeden szablon, regulujący drobiazgowo wszystkie główne objawy życia zbiorowego, nie liczący się z różnorodnymi warunkami w poszczególnych prowincjach państwa krępował te objawy i robił wiele szkody”⁴⁰. Socjalistyczne państwo przyszłości „może (...) pozostawić drogę otwartą dla objawów różnorodności w poszczególnych prowincjach”⁴¹.

Przyszłe państwa europejskie, odwołujące się do idei socjalizmu, powinny być – w przekonaniu uczonego – państwami prawnokonstytucyjnymi, a więc takimi, w których widoczne są „udział społeczeństwa w stanowieniu praw, jego kontrola nad ich wykonywaniem, wreszcie – wolności osobiste i obywatelskie, które władza państwowa może tylko w wyjątkowych wypadkach naruszyć, i to nie inaczej jak za zezwoleniem sądu”⁴². Katalog owych wolności współtworzyłyby m.in.: nietykalność osobista, mieszkania, równouprawnienie kobiet, wolność wyznań, stowarzyszeń, prasy⁴³. Udział społeczeństwa w stanowieniu prawa powinien się wyrażać nie na drodze referendum, które nie dają możliwości dyskusji nad projektami, lecz poprzez działalność parlamentu. Dzięki wyborom powszechnym, równym, bezpośrednim i proporcjonalnym „parlamenty należy uczynić ścisłym przedstawicielstwem większości narodu, któreby w swych postanowieniach faktycznie wyrażało jej życzenie”⁴⁴. Ponadto Kulczycki postulował wprowadzenie do ustawodawstwa zasady, zgodnie z którą w przypadku istnienia dwóch konkurencyjnych projektów ustaw, należy uchwalić w parlamencie obydwa, a każdy z nich obowiązywać będzie w proporcjach odpowiednich do poparcia, jakie uzyskał⁴⁵.

Ważną rolę w funkcjonowaniu państwa socjalistycznego powinna, zdaniem socjologa, odgrywać konstytucja, wyznaczająca przede wszystkim zakres wolności osobistych i obywatelskich. Ustawa ta zarazem musi być na tyle elastyczna,

⁴⁰ Tamże, s. 74.

⁴¹ Tamże, s. 76; W. Wic, *Federalizm i autonomia w poglądach Ludwika Kulczyckiego*, „Studia Historyczne” 1987, R. 30, z. 4, s. 589–605.

⁴² L. Kulczycki, *Autonomia*, s. 1.

⁴³ Tamże, s. 9.

⁴⁴ Tamże, s. 16; W. Wic, *Ludwika Kulczyckiego krytyka doktryny anarchistycznej*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica III” 2007, s. 20.

⁴⁵ L. Kulczycki, *Autonomia*, s. 33–34.

by łatwo ją można było dostosowywać do zmian w życiu społeczeństwa. Zapobiegałoby to ewentualnemu zaprzestaniu jej stosowania, obchodzeniu jej przez władzę. Konstytucja miałaby duże znaczenie dla uświadomienia politycznego społeczeństwa i to nawet wówczas, kiedy nie wszystkie jej postanowienia byłyby realizowane w praktyce⁴⁶.

Ludwika Kulczyckiego wizja socjalistycznego państwa przyszłości nie jest wizją obfitującą w szczegółowe analizy i rozwiązania. Posiada walor ogólności i potencjalności. Uczony na przełomie XIX i XX wieku nie twierdził, że koncepcja przyszłości Europy, oparta na fundamencie socjalizmu, bez wątpienia zostanie zrealizowana w praktyce społeczno-politycznej. Nawet jeśli – w jego ocenie – jawiła się ona jako postępowa, to wcale nie znaczy, iż musi się „przydarzyć” mieszkańcom starego kontynentu. Kulczycki, mimo iż nie odrzucił rewolucyjnej drogi walki o nowy ład, preferował bezkrwawy i pokojowy sposób przejścia do socjalistycznego systemu organizacji państwa i społeczeństwa. Państwo przyszłości powinno określać normy życia zbiorowego, utrzymywać ład społeczny i porządek w produkcji. W życiu przysłych, cywilizowanych społeczeństw Europy miało być instytucją niezbędną, podobnie jak określone normy prawno-konstytucyjne. Można i trzeba – w przeświadczeniu socjologa – krytykować formy rządu, nierepektujące zasad sprawiedliwości społecznej, ograniczające zakres wolności jednostek i grup, a nawet je obalać, ale zawsze taki czy inny rząd, władza i państwo muszą istnieć dla dobra Europejczyków i cywilizacji europejskiej.

Bibliografia

Koprowski P., *Rosyjski ruch wolnościowy w XIX wieku w oglądzie Ludwika Kulczyckiego*, „Acta Polono-Ruthenica” 2021, t. 26, nr 2, s. 177–192.

Kulczycki L., *Anarchizm w obecnym ruchu społeczno-politycznym w Rosji*, Warszawa 1907.

Kulczycki L., *Anarchizm współczesny*, w: J. Plechanow, *Anarchizm a socjalizm*, b. r. i m. w.

Kulczycki L., *Autonomia i federalizm w ustroju państw konstytucyjnych*, Lwów 1906.

Kulczycki L., *Formy przeobrażeń społecznych*, „Krytyka” 1900, R. 2, z. 4, s. 403–421.

Kulczycki L., *Materyalistyczne pojmowanie dziejów*, Lwów 1908.

Kulczycki L., *Nasze partye socjalistyczne*, b. m. i d. w.

Kulczycki L., *Uwagi o pracy M. A. Czajkowskiego pt. „Socjalizm a państwo”*, Lwów 1905.

⁴⁶ Tamże, s. 2, 5.

Kulczycki L., *Uwagi w sprawie taktyki socjalistów polskich w zaborze rosyjskim*, b. m. w. 1900.

Kulczycki L., *W sprawie powstania i innych zagadnień programowo-taktycznych*, b. m. w. 1901.

Kulczycki L., *Współczesne prądy umysłowe i polityczne. Szkice*, seria pierwsza, Kraków 1903; seria druga, Lwów 1904.

Kulczycki L., *Zarys podstaw socjologii ogólnej*, Lwów 1900.

Wic W., *Czynniki rozwoju społecznego w interpretacji Ludwika Kulczyckiego – rola czynnika ekonomicznego*, „Roczniki Naukowo-Dydaktyczne” 1974, z. 53, s. 51–68.

Wic W., *Federalizm i autonomia w poglądach Ludwika Kulczyckiego*, „Studia Historyczne” 1987, R. 30, z. 4, s. 589–605.

Wic W., *Ludwika Kulczyckiego krytyka doktryny anarchistycznej*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica III” 2007, s. 12–22.